

החיים והאמנות

בשמות שתי פרשות בספר בראשית מופיע המונח 'חיים': 'חיי שרה' ו'ויחי'. שתי פרשיות אלו מתייחסות דווקא למוות, 'חיי שרה' למותה של שרה, 'ויחי' למותו של יעקב. ואכן, ספר בראשית מסתיים במסע הלווייתו הגדולה של יעקב ממצרים ועד למערת המכפלה אשר בחברון, ובמותו של יוסף: "וַיָּמָת יוֹסֵף... וַיִּשָּׂם בְּאֲרוֹן בְּמִצְרַיִם".

ההלוויה והקבורה הם רק חלק אחד ממנהגי האבלות. האבלות מתחילה בקריעת הבגדים, כמו שמצאנו אצל יעקב כאשר הובאה לפניו כתונת הפסים של בנו, כשהיא טבולה בדם: "וַיִּקְרַע יַעֲקֹב שְׂמֹלְתָיו". האבל ממשיך גם בשלושה פרקי זמן, בשבעה, בשלושים, וביחס להורים גם בשנה. בכך מבכה האדם את קרוביו שמתו. זהו אבל אינטימי, משפחתי, אותו חזרתי והרגשתי כאשר לפני כמה ימים לווייתי את אשתי באבלה אחרי מות אחיה ראובן ז"ל. על פי ההלכה, יש גם אבלות מסוג שני, זו המקשרת אותנו אל האנשים שהיו מורנו הדגולים. זאת דוגמה של אבלות ציבורית, כזאת שליוותה את מותו של יעקב. אולם, על יד האבלות האינטימית והציבורית, יש על פי ההלכה, אבלות מסוג שלישי, כמעט אנונימית, המחייבת אותנו בתנאים מסוימים, ולמעשה אין אנו מקיימים אותה עתה. וכך קוראים אנו במסכת מועד קטן (כה ע"א): "רבי שמעון בן אלעזר אומר העומד על המת בשעת יציאת נשמה, חייב לקרוע; הא למה זה דומה? לספר תורה שנשרף". השוואה מופלאה! אנו חייבים להתאבל על ספר תורה שנשרף, ובאותה מידה על כל אדם הגון, כשאנו עדים למותו.

על השוואה זאת בין האדם לספר תורה עמד רבי יוסף דב סולובייצ'יק בספרו 'על התשובה' (עמ' 246). אביא לפניכם את עיקרי דבריו, המהווים דוגמה ל'פלפול' תלמודי. אך, כדי להמחיש פלפול זה, ארשה לעצמי לביים סיטואציה משפטית, שאני מפחד שעלולה להתממש בעתיד הלא רחוק. מעשה שלא היה, כך היה. יבואנים זריזים התחילו לייבא ספרי תורה הכתובים במעצמה כלכלית במזרח הרחוק (שמה נשמט מזיכרוני), בה המשכורות נמוכות עד למאוד. עוד קודם לכן, נעשו ניסיונות לסחור בספרי תורה, אך אלה היו פסולים לחלוטין מבחינה הלכתית. ספרי-תורה, וכן הקלף שבמזוזות ובתפילין חייבים להיכתב על ידי יהודים המאמינים בקדושת הטקסטים שהם מעתיקים. אלא שהפעם היו היבואנים מתוחכמים יותר. הם חילקו את העבודה לשניים. באמצעות העבודה הזולה שבמרחקים הם כתבו ספר תורה בדיו אדום, הידוע בימי חז"ל כ'סקָרָא'. כשהספרים הגיעו לארץ, סופר סת"ם, יהודי המאמין בקדושת התורה, עבר בדיו שחור על האותיות האדומות, מבלי שיורגש בהם כלל. בשפה ההלכתית הטכנית, ניתן לומר שבספרים האלה נוצרו שתי שכבות, הכתב התחתון הפסול, והכתב העליון שנעשה בכשרות מלאה. זמן הכתיבה הכולל התקצר פלאים, וכמובן ניתן היה למכור את ספרי התורה ברווח ענקי.

הרבנים פסלו גם ספרים אלה. הייבואנים לא וויתרו וערערו על ההחלטה. הם הסתמכו על הלכות שבת. נניח שהסופר היה מוסיף את הכתב העליון, השחור על גבי האדום, בשבת, וודאי היו החכמים קובעים שחילל שבת. ולא פעם אחת, אלא פעמיים, בכך שהוא מחק את הכתב התחתון האדום וכתב את הכתב העליון השחור. אם כך, טענו, הרי ש"כתב עליון הוא כתב" סופר הסת"ם, הוא אשר כתב את ספר התורה, הספר אינו פסול, "ואנו שוב בביזנס".

הרב סולובייצ'יק היה מסביר לנו במה טעו העותרים. עלינו להבדיל בין שני מושגים שונים של כתיבה. ישנה הכתיבה הטכנית. אך ישנה גם כתיבה אינדיבידואלית, כמו למשל, חתימת עדים על עדותם, נישום על הצהרתנו, או פשוט חתימה בצ'ק. ההבדל יובן במשל פשוט. נתאר לעצמנו מקרה בו ראובן כותב מכתב בדיו אדום ושמעון עובר עליו בדיו שחור, בצורה מדויקת ומבלי להשאיר עקבות. שמעון מביא לאחר מכן, מכתב זה לחברה בה הוא רוצה להתקבל, המעבירה אותו לגרפולוג, ונניח שהוא אינו ער לתהליך. את מי בדק הגרפולוג?

לפנינו שתי גישות אנושיות. הן באו לידי ביטוי אכזרי בזמן האחרון כאשר נגנבו יצירות אמנות בתל חי כדי למכרם כמתכת למחסני גרוטאות. יצירת אמנות היא משהו יותר מאשר גוש מתכת, ואף יותר ממוצר שנוצר באופן תעשייתי בבית חרושת. כך גם ספר התורה. הוא חייב לבטא את האינדיבידואליות של הכותב, את רצונו וכוונתו. אסור שהספר יהיה תוצאה של כתיבה מיכנית, הדפוס למשל, ואף לא תוצאה של מעשה אדם העובר על מלאכתו של אחר. ספר תורה אינו מוצר תעשייתי אלא יצירת אמנות שחל עליה קדושה. אך כך הם גם החיים האנושיים. כל חיים הם יצירת אמנות. לפעמים כאמנות הפרימיטיבית והתמימה, לפעמים כאמנות בת זמננו הממלאת את המוזיאונים מאז "המזרקה" של מרסל דושאן. בימינו אלה נגנבים גלי-עד שהקימו משפחות כואבות במקומות בו נפלו יקיריהם, כדי להפכם לגרוטאות מסחריות. גם אלה הן יצירות אמנות, בהן הרגש שהוקפא במתכת, לזכר יצירת האמנות של חיי אדם, יצירה שבאמצע נקטעה. יצירת אמנות היא ביטוי לאינדיבידואלי, לבלתי חוזר, כספר התורה, כחיי האדם. מכאן השוואתו של רבי שמעון בן אלעזר, בין האדם העומד על המת בשעת יציאת נשמה לבין הרואה ספר תורה שנשרף. והרב סולובייצ'יק מוסיף: "מכאן שאי אפשר למלא מקומו של אדם, של כל אדם, שהלך לעולמו. אין אנו אומרים הלך סנדלר – יבוא אחר במקומו; הלך חייט יבוא אחר במקומו; יבוא פקיד אחר במקום פקיד שהלך... מפני שאדם, כל אדם, אין לו תמורה, הוא אינו "אחד" שאפשר למלא מקומו באחד אחר, אלא "יחיד" שיש בו משהו המיוחד אך ורק לו ולא לשום אדם אחר". דברים אלה חוזרים על אחד מיסודות ההגות החסידית לפיה על כל אדם מוטלת בעולם מטלה אחת שרק הוא יכול להוציאה לפועל. את האינדיבידואליות האנושית, ביטאה ההלכה בברכה מיוחדת אותה יש לומר במפגש עם 'אוכלוסין', דהיינו עם ההמונים (מבחינה טכנית ששים ריבוא). לפנינו המון בו נוטה האדם לאבד את האינדיבידואליות שלו. חז"ל רואים בהמון את העיקרון ההפוך (תוספתא ברכות

ו, ה): "הרואה אוכלוסין אומר ברוך חכם הרזים שאין פרצופותיהן דומין זה לזה ואין דעתם דומה זו לזו". בתוך ההמון, עלינו לברך על האינדיבידואליות האנושית.

המדרש תנחומא (פנחס י) מוסיף לברכה זאת, דבר החשוב למנהיגות, הרהוריו של משה כאשר הקב"ה עומד למנות את יורשו: "משה מבקש מן הקב"ה בשעת מיתתו ואומר לפניו רבש"ע גלוי וידוע לפניך דעתם של כל אחד ואחד... בבקשה ממך אם בקשת למנות עליהם מנהיג מנה עליהם אדם שיהא סובל לכל אחד ואחד לפי דעתו". זה פירוש הפסוק (במדבר כז, טז) "יִפְקֹד ה' אֶ-לֹהֵי הַרוּחַת לְכֹל בְּשָׂר אִישׁ עַל הָעֵדָה". הסובלנות והאהבה לכל אחד ואחד היא חובתה הגדולה של ההנהגה. וגם דרך אגב, חובתה להבטיח בדיקת MRI גם לאדם הקטן, הזקוק לכך כדי שהוא יוכל להמשיך ביצירת האמנות הצנועה שלו.